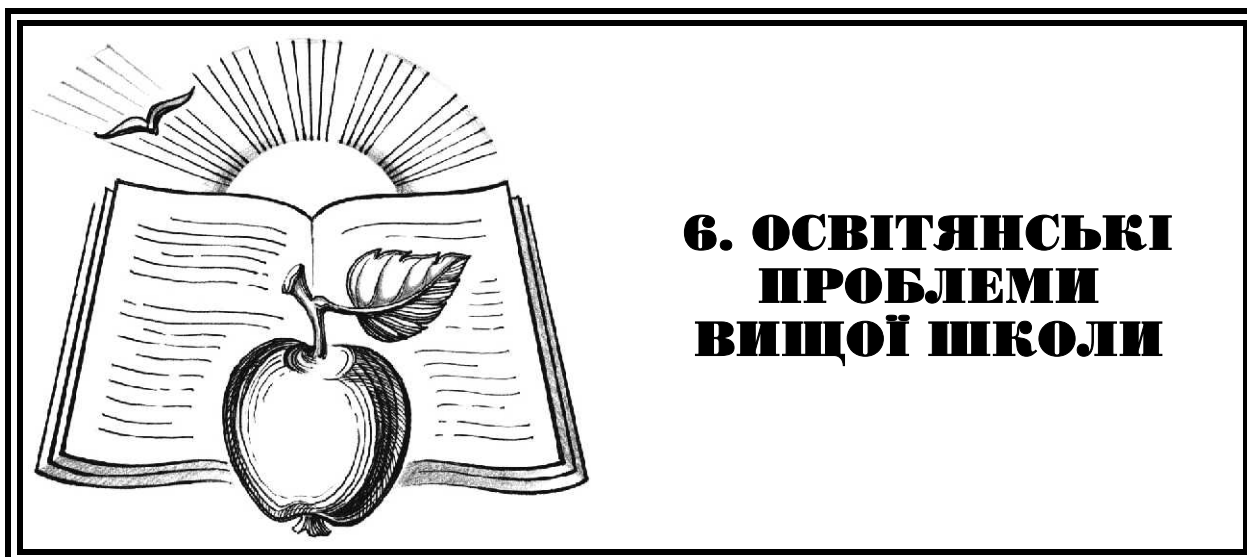

6. ОСВІТЯНСЬКІ ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

УДК 371.21

Доц. К.М. Шамлян, канд. психол. наук – НЛТУ України

ЕКОПСИХОЛОГІЧНІ ДИСПОЗИЦІЇ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ

Аналізуються результати дослідження екопсихологічних диспозицій студентів університету. Розкривається психолого-педагогічний потенціал взаємодії людини зі світом природи. Порушується проблема ефективності реалізації програми екологізації освіти в університеті.

Ключові слова: екопсихологічні диспозиції, цінності, екологізація освіти.

Doc. K.M. Shamljan – NUFWT of Ukraine

The ecopsychological dispositions of the university students

In the article are analyzed results of research of eco psychological dispositions of the university students. Psychological and pedagogical potential of human cooperation with nature is considered. It is stressed on the problem of realization efficiency of ecologisation program in university.

Keywords: ecopsychological dispositions, ideals, ecologisation of education.

На думку багатьох вчених, в основі екологічної кризи лежить криза світоглядна, філософсько-ідеологічна, і подолати її неможливо без зміни пануючої екологічної свідомості. Визначальну роль у процесах екологізації суспільної свідомості відіграє вища школа, перед якою постає актуальна проблема – виховати особистість фахівця з новим типом екологічного мислення, який має бути спроможним і, найголовніше, спрямованим на запровадження екологічно чистих технологій – *more cleanc production*.

Програма екологізації навчально-виховного процесу, яка розроблена і активно впроваджується у нашому університеті, передбачає систему цілеспрямованих виховних впливів на свідомість студентів. Результати цих впливів ми повинні очікувати у вигляді психічних новоутворень, принаймні, у трьох сферах особистості: в інтелектуальній сфері – це засвоєння екологічних знань, формування адекватних уявлень про взаємозв'язки у системі "людина – природа" та у самій природі; у діяльній сфері – це формування умінь та навичок застосування екологічно чистих технологій; в ціннісно-мотива-

ційній сфері – це виховання відповідного ставлення до природи, виховання почуття особистої відповідальності за збереження природних ресурсів. Почуття людини до світу природи, розуміння її цінності, усвідомлення своєї відповідальності за її збереження постає тим пусковим механізмом, що спонукає людину активно застосовувати засвоєні знання та уміння, приймати екологічно доцільні рішення у професійній сфері.

На теперішній час існує чимало публікацій, присвячених дослідженню окремих аспектів взаємодії людини і природи, зокрема психологічних, проте бракує систематизованих праць, присвячених сутності, змісту, формам та методам цілеспрямованого педагогічного впливу з метою формування нової екологічної свідомості. Для вищої ж освіти це питання постає новим і майже не розробленим (за винятком одиничних публікацій, наприклад [3]).

Реалізуючи програму екологічного виховання в університеті, варто пам'ятати слова видатного українського педагога Василя Сухомлинського, який вважав, що мистецтво виховного впливу приводить до найважливішого джерела виховання – прагнення. Виховна робота, яка проводиться у конкретному студентському колективі, повинна спиратися на систему цінностей, яка панує у даному колективі. Система цінностей виражає особистісний смисл і значення для людини певних явищ дійсності і створює внутрішню основу її соціальної активності. Цінності можуть виступають в якості цілей життя і основних засобів досягнення цих цілей. У сфері морального вибору є опорними критеріями прийняття особистістю життєво важливих рішень.

Мета проведеного дослідження полягала у визначенні того, яке місце посідають екологічні цінності у мотиваційній сфері студентів нашого університету, а також у виявленні особливостей структури екопсихологічних диспозицій. Екопсихологічні диспозиції показують те, як людина сприймає світ природи, в них зафіксовано неусвідомлена або напівусвідомлена готовність людини до певного способу дій по відношенню до природних об'єктів.

У взаємодії людини зі світом природи можна відзначити ряд важливих психологічних функцій. Традиційно, це – пізнавальна функція: природні об'єкти та явища завжди були предметом дослідницького інтересу людини. Застосовуючи термінологію Б.Г. Ананьєва, можна також говорити про "суб'єктно-діяльнісну" функцію: у світі природи людина може себе відчувати справжнім творцем – посадити дерево, сад, створити акваріум тощо.

Природа завжди виступала для людини в якості об'єкта самоствердження, кидала виклик людині випробувати свої сили, задовольнити свої пристрасні бажання у самореалізації, підвищенні самооцінки: у всі часи герої мріяли підкорити собі гори, дрімучі ліси, океани, морські глибини, стихії.

У [2] відзначається психотерапевтична та реабілітаційна функції взаємодії людини зі світом природи. Взаємодія з тваринами і рослинами може знімати стрес, нормалізувати роботу нервової системи, психіки у цілому, сприяти гармонізації особистості та міжособистісних відносин. Прагнення до взаємодії зі світом природи особливо виявляється у людей, які пережили той чи інший вид депривації.

Е.П. Семенюк вказує на те, що природа, її конкретні об'єкти та властивості традиційно мають істотне відображення у системі естетичних та моральних вартостей людства, а тим самим і в усій духовній культурі світової спільноти. Здавна в центрі естетичних цінностей різних народів були найрізноманітніші об'єкти природи: сонце, небо, море, річка, ліс, поле, рослинний світ (квіти, дерева, папороть), тварини та птахи (лев, орел, олень, ластівка), навіть каміння. Міфологія всіх народів (у тому числі, звичайно, українська) наповнена поетичними образами природи – досить пригадати легенди, казки, міфи, балади, обрядові пісні, прислів'я та інші форми усної народної творчості [8, с. 75-76].

Образи природи посідають значне місце у позасвідомому людини. У кожної сучасної людини залишилися сліди архаїчного мислення з притаманними йому анімізмом, антропоморфізмом та персоніфікацією: коли природний об'єкт сприймається як активна, самостійна і думаюча субстанція, в яку вселяється душа; коли природні об'єкти або явища уподібнюються людям, сприймаються як "люди в іншому обличчі"; і коли природні об'єкти та явища стають символами окремих людських властивостей, абстрактних понять та ідей.

Х. Льюїнер [6] експериментально вивчав зміст оптичних фантазій (або імагінацій), які виникали у стані легкого занурення у здорових досліджуваних та невротичних пацієнтів, з метою визначення, які образи є найбільш дієвими у психотерапевтичному лікуванні неврозів, і які сюжети найчастіше постають в імагінаціях. Результати засвідчили, що сюжети імагінацій не є такими різноманітними, як припускалося. При їх спонтанному розвитку віддається перевага картинам ландшафту. Цей ландшафт образного переживання, який спонтанно виникає перед внутрішнім поглядом, Льюїнер назвав "кататимною панорамою" або "ландшафтом душі". У багатьох людей кататимна панорама може продовжуватися в усі напрями так, що людина може прийти до *реального переживання* трьохмірного простору, ніби йдеться про дійсно реальні об'єкти.

Л. Обухов [7] розкриває глибинно-психологічну інтерпретацію образів природних об'єктів. Образи природи, що з'являються в імагінаціях, у символічній формі презентують генетично глибинні форми конфліктів, які, згідно з психодинамічною теорією, сходять коріннями у раннє дитинство. Луг, земля, трава, вода символізують матір та емоційний зв'язок з нею на найбільш ранніх етапах розвитку дитини – до одного року. У цьому віці закладаються такі глибинні установки особистості як базова довіра до світу або відчуження, "ситість" або "недогодovanість" у прямому та переносному значенні. Образи луку, струмка – це найбільш важливі орально-материнські символи. Взаємодія в образах зі світом природи – деревами, іншими рослинами, землею, травою, водою має дуже сильний психотерапевтичний ефект: відбувається задоволення архаїчних потреб людини, особливо нарцисичних та оральних. При взаємодії з уявною водою людина ніби повертається до свого первинного океанічного стану єдності з оточуючим світом, який переживала у внутрішньоутробний період аж до третього місяця життя. У результаті такого символічного контакту відбувається компенсація фрустрованих раніше потреб, своєрідне надолуження того, що не було отримано раніше. Доводить-

ся, що уявна взаємодія з образами природи може здійснювати набагато сильніший емоційний вплив, ніж реальна взаємодія.

Отже, ставлення людини до природи є дуже різним: людина може сприймати природу як об'єкт задоволення її пізнавальних, естетичних та нарцисичних потреб, природа може поставати в якості засобу психічної реабілітації та психотерапії, природа також сприймається як об'єкт споживання та жорсткої технічної експлуатації.

В.О. Скребенець [9] вважає, що взаємодія людини з природою окреслює досить обмежений діапазон екопсихологічних диспозицій. Він виділив шість типів диспозицій індивідуальної екологічної свідомості: 1) колаборативна, в основі якої лежить розуміння живої сутності природи, коли людина оптимально врегульовує свої стосунки з довкіллям; 2) несесітивна, в якій виявляється споживацька сутність людської турботи про природу; 3) індеферентна, яка полягає у тому, що людина ніби не помічає, що є природа зі своїми законами і особливостями; 4) совмісійна екодиспозиція, яка відтворює слабкість людської істоти перед силами та стихіями природного начала; 5) совметральна – підкорююча, володарська, коли людина аргументовано приборкує природні системи задля задоволення своїх інтересів, нерідко здійснюючи насилля над природою; 6) гашенарна, коли людина має неусвідомлену або напівусвідомлену схильність наносити шкоду тим чи іншим природним об'єктам. Екоціннісні диспозиції можуть переходити у складні сполуки між собою, рідко трапляються у чистому вигляді.

Для дослідження структури екологічної свідомості студентів був використаний психодіагностичний опитувальник В.О. Скребенця "Екоціннісні диспозиції" [9], призначений для визначення ступеня вираженості у респондента кожної з шести описаних вище диспозицій, як риси особистості або як потенційної схильності (установки) чинити у певній спосіб щодо свого довкілля. Методика також дає змогу визначити значущість для особистості чотирьох категорій цінностей: соціальних, екологічних, моральних і Я-цінностей, і таким чином визначити місце екологічних цінностей у мотиваційній сфері особистості.

Опитування проводилося у нашому університеті в ньому взяли участь студенти ІУ курсу лісогосподарського факультету, студенти ІІ курсу економічного факультету та магістранти центру ENARECO – всього 43 чоловіка. Для порівняння в опитуванні також взяли участь студенти психологічного відділення філософського факультету ЛНУ ім. Івана Франка (20 чоловік), у навчанні яких екологічна парадигма не є домінуючою.

Результати опитування подані у табл. 1, де диспозиції позначається так: колаборативна – Clb, несесітивна – Nes, індеферента – Ind, совмісійна – Sms, совметральна – Smt, гашенарна – Gach; категорії цінностей: соціальні – СЦ, екологічні – ЕЦ, моральні – МЦ, Я-цінності – ЯЦ.

Незалежно від фаху майбутніх спеціалістів колаборативні установки є домінуючими у всіх групах респондентів (за середніми по групі показниками). Колаборативна диспозиція виражає найбільш конструктивне ставлення до природного довкілля, її можна розглядати однією з цілей екологічного ви-

ховання. У групі лісогосподарів колаборативна установка займає перше місце у 58 % студентів, у групі економістів – 76 % студентів, у групі магістрантів – 86 % опитуваних, і у 70 % опитаних студентів-психологів.

Табл. 1. Середні показники по шкалах тесту "Екоціннісні диспозиції" для чотирьох груп респондентів, у відсотках

Групи респондентів	Екопсихологічні диспозиції						Категорії цінностей			
	Clb	Nes	Ind	Sms	Smt	Gach	СЦ	ЕЦ	МЦ	ЯЦ
Студенти-лісогосподарі	55	50	43	36	17	20	38	40	53	38
Студенти-економісти	54	28	39	28	9	24	38	49	52	38
Магістранти ENARECO	63	44	45	33	21	17	54	46	56	33
Студенти-психологи	55	30	34	28	8	27	36	32	47	46

Дещо несподіваними виявилися результати по шкалі несесітивної екодиспозиції – споживацької щодо природи: найвищий середній по групі показник – у студентів-лісогосподарів. Несесітивна установка у цій групі посідає друге місце. У всіх решта групах респондентів друге місце посідає індеферента диспозиція, коли людина тримається осторонь екологічних проблем. У студентів-економістів індеферентна та споживацька позиції виражені майже однаково.

Стосовно місця екологічних цінностей серед інших цінностей студентів. Найвища оцінка по шкалі екологічних цінностей виявилася у групі магістрантів, для них екологічні цінності є другими по значущості після моральних. Незалежно від фаху у всіх групах респондентів найвищий рейтинг мають моральні цінності: найбільш значущими вони є у 67 % опитаних студентів-лісогосподарів, у 58 % студентів-економістів, у 43 % магістрантів та у 55 % студентів-психологів. Розподіл рейтингу цінностей по групах наступний. Студенти-лісогосподарі та магістранти: I місце – моральні цінності, II місце – екологічні цінності, III місце – соціальні та Я-цінності. Студенти-економісти: I місце – моральні цінності, II – соціальні (дуже високі оцінки, наближаються до оцінок моральних цінностей), III – екологічні, IV – Я-цінності. Результати у групі студентів-психологів досить добре відображають специфіку їх професійної підготовки, де в центрі уваги є особистість, можливості її розвитку, соціальна активність, індивідуально-психологічні особливості: I місце посідають моральні цінності, II – Я-цінності, III – соціальні, і на останньому четвертому місці – екологічні.

Хоча проведене дослідження мало пілотажний характер, і його основні функції полягали у перевірці на даній вибірці валідності методики та окресленні плану більш глибокого дослідження структури екологічної свідомості студентів, вже перші отримані результати дають змогу говорити про те, що усвідомлення студентами актуальності екологічних проблем залежить як від специфіки їхньої професійної підготовки (наскільки їх майбутня професійна діяльність включена у систему "людина – природа"), так і від особливостей організації навчально-виховного процесу: чи є екологічна парадигма домінуючою у навчанні, як у нашому університеті, чи зміст навчання в цілому індеферентний щодо екологічних проблем.

Якщо показники екологічної свідомості респондентів розташувати на континуумі, де один полюс становить екоцентричний тип, а протилежний –

антропоцентричний тип екологічного мислення, то, безумовно, відповіді студентів і магістрантів нашого університету у цілому будуть знаходитися ближче до першого полюсу, студентів-психологів – до другого полюсу. Хоча розбіжності в оцінках, особливо тих, що стосуються екологічних установок, між цими групами не є дуже великими. Найбільше новому типу екологічної свідомості відповідає профіль оцінок магістрантів еколого-економічного фаху.

У зв'язку з цим постає питання ефективності провадження програми екологізації у навчальний процес. Одним з дискусійних питань є проблема методичної організації екологізації освіти. На сьогодні існують два основні підходи. Згідно з першим, необхідно розробити окремий предмет "екологія", який треба вводити у зміст навчальної підготовки на різних освітніх рівнях. Другий підхід полягає в "екологізації" всіх навчальних предметів, оскільки екологічні проблеми носять глобальний, міждисциплінарний характер.

У більшості вищих навчальних закладах реалізується перша стратегія, коли предмет "екологія" вводиться як обов'язковий у підготовку бакалаврів усіх спеціальностей, незалежно від профілю університету.

Програма екологізації, що розроблена у нашому університеті, відповідає другій стратегії: "Йдеться не про спеціальну екологічну освіту, яка однозначно є дуже важливою, а про екологізацію всієї освітньої системи, усіх навчальних дисциплін" [10, с. 14]. Всі кафедри повинні дати пропозиції щодо доповнення робочих навчальних програм екологічним змістом. Таким чином, екологічні принципи стають невід'ємною складовою всіх навчальних предметів, які викладаються в університеті: від філософських, економічних до вузько спеціалізованих профільних дисциплін.

Водночас питання про форми і методи впровадження екологічного змісту у викладання неекологічних дисциплін залишається відкритим. У цьому зв'язку викладачі різних дисциплін мають повну свободу у творчому виборі питань, які становлять екологічний зміст дисципліни, а також засобів подачі цього змісту. Наприклад, у разі викладання психології та педагогіки варто особливу увагу, на наш погляд, приділяти розкриттю величезного психолого-педагогічного потенціалу взаємодії людини зі світом природи, усвідомленню свого місця у світі природи як її складової частини, усвідомлення цінності власного життя, його унікальності і причетності до оточуючого світу. З іншого боку, ми не виключаємо і інших альтернатив у поданні еколого-психологічної тематики.

Загалом психолого-педагогічні дисципліни таять великі можливості щодо реалізації екологічної освітньої парадигми, у вивченні структури екологічної свідомості, зокрема у проведенні спеціальних психологічних досліджень, результати яких постають своєрідними індикаторами ефективності впровадження освітніх екологічних принципів у навчально-виховний процес у нашому університеті.

Література

1. Бачинский Г.А. Социозология: теоретические и прикладные аспекты. – К.: Наук. думка, 1991. – 151 с.
2. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 480 с.

3. Екологізація гуманітарної освіти. – Львів: Априорі, 2004. – 296 с.
4. Зверев И.Д. Экологическое и эстетическое воспитание школьников. – М.: Педагогика, 1984. – 135 с.
5. Зверев И.Д. Экология в школьном обучении. – М.: Знание, 1980. – 96 с.
6. Лейнер Х. Кататимное переживание образов. – М.: Эйдос, 1996. – 254 с.
7. Обухов Я.Л. Символдрама и современный психоанализ. – Харьков: Регион-Информ, 1999. – 252 с.
8. Семенюк Е.П. Філософські засади сталого розвитку. – Львів: Афіша, 2002. – 200 с.
9. Скребенець В.О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехнічної катастрофи. – К.: Слово, 2004. – 440 с.
10. Туниця Ю. Є така наука – землю берегти// Екологізація гуманітарної освіти. – Львів: Априорі, 2004. – С. 10-14.
11. Фермеерс Е. Очі панди. Філософське есе про довкілля. – Львів: Стрім, 2000. – 72 с.

УДК 504:330 Доц. І.А. Дубович¹, канд. географ. наук – НЛТУ України, м. Львів

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ОСВІТИ ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Акцентується увага на сучасні екологічні проблеми. Розглядаються особливості екологізації освіти. Аналізується актуальність екологічної культури та екологічного виховання населення.

Ключові слова: екологізація освіти, екологічне виховання, екологічна культура, екологічна грамотність, екологічне мислення, екологізація економіки, екологізація економіки, сталий розвиток, транскордонна екологізація економіки, екологічні проблеми.

Doc. I.A. Dybovych – NUFWT of Ukraine, Lviv

Peculiarities and perspectives of education and training ecologization for Ukrainian

The attention is stressed on actual environmental problems. The peculiarities of education ecologization have been considered. Actuality of ecological culture analyzed.

Keywords: ecologization of education, ecological education, ecological training, ecological culture, ecological competence, ecological thinking, sustainable development, trans-boarder ecologization of economy, environmental problems.

У наш час фактор екологізації стає дедалі актуальнішим і одним із найпріоритетніших у галузях освіти, науки, економіки, міжнародних відносин тощо. Актуальність екологізації освіти, екологічного виховання та екологічної культури населення полягає в тому, що у центрі уваги сучасного людства існують проблеми взаємодії людини з навколишнім природним середовищем.

Початок двадцять першого сторіччя характеризується катастрофічною екологічною ситуацією на нашій планеті. Це пояснюється інтенсивним зростанням масштабів забруднення ґрунту, повітря, води тощо. В багатьох регіонах світу деградація біосфери призвела до великомасштабних біологічних катастроф, до погіршення якості життя та здоров'я населення [9].

На сучасному етапі людського розвитку роль екологічного виховання та екологічної культури населення повинна підвищуватись. Теперішня екологічна ситуація вимагає від населення нового морального погляду у відносинах з природою, нових норм поведінки людини в довкіллі, почуття відповідальності перед майбутніми поколіннями.

¹ Доцент кафедри екологічної економіки